

Humor als katalysator in de geschiedenis van de vrouwensport

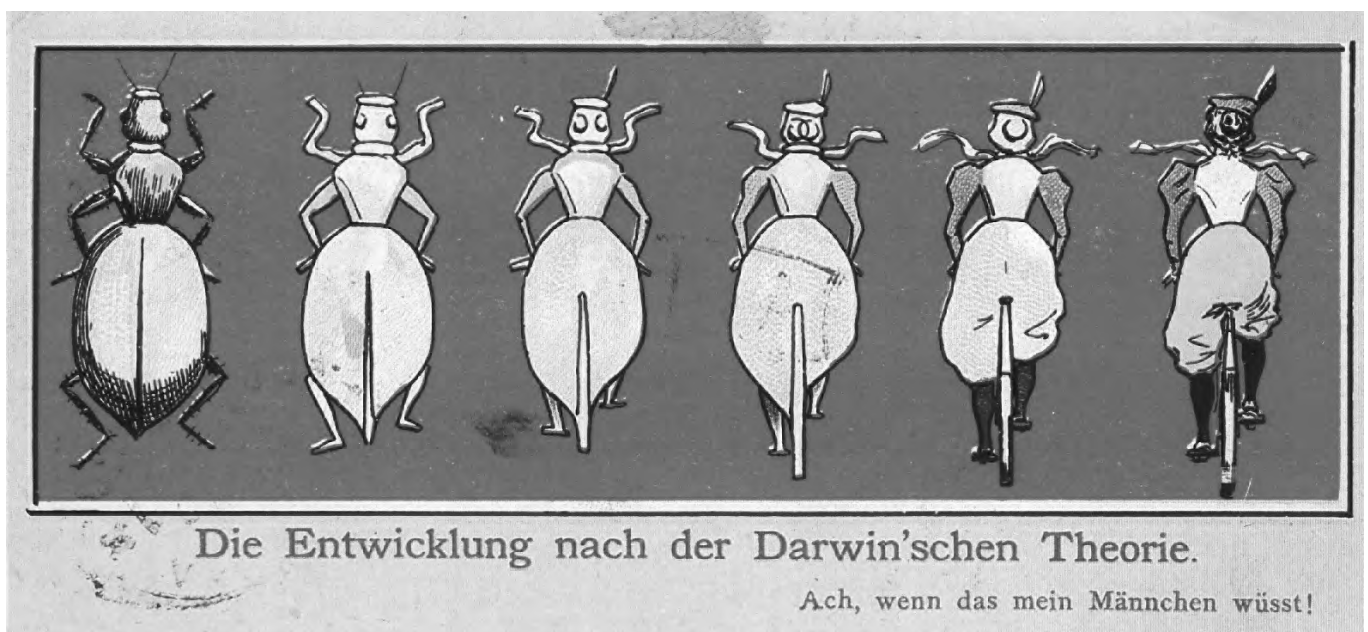
Koos Steendijk-Kuypers

Vrouw en sport

Het deelnemen van vrouwen aan sportieve activiteiten begon in de jaren zeventig en tachtig van de negentiende eeuw onopvallend en terughoudend. Dames waren voor de heren-sportlieden aangenaam gezelschap op de tennisbaan waar zij de thee verzorgden en men hen een 'love game' gunde. In de roeiboot mochten ze het roer bedienen. Bij het croquetspel in de tuin van het landgoed was er toch wel sprake van enige concurrentie, want door hun precisie wisten vrouwen hun partner wel eens te evenaren.

De eerste vrouwen die in de jaren tachtig op de fiets stapten, werden begeleid door een neef of broer die hen voor een ongeval of beschimping moest behoeven. Van vrouwensport was geen sprake; hun sport was spel zonder competitie. In plaats van borduurwerk en pianospel kwamen zij in beweging. Fietsend voelden ze dat zij benen hadden, genoten van de buitenlucht, en lazen ze in *De Kampioen* van de ANWB hun eigen rubriek Voor onze sportzusters; zo raakten ze werkelijk geïnteresseerd in sport en het competitieaspect. Maar daarmee gingen ze wel over de schreef, want ze betraden een terrein dat volledig de man toebehoorde. Door hun activiteiten te reguleren en te limiteren wisten de heren, veelal ook medici, hen een halt

toegeroepen; 'het zwakke geslacht' had rekening te houden met beperkte fysieke mogelijkheden en met de gangbare normen van esthetica en moraal. Maar vrouwen die zich daarin voegden, deden dit evenwel niet onder de naam sport. De initiatiefnemer van de Olympische Spelen, De Coubertin, noemde hun deelname een blamage voor de sport. Niettemin nam het aantal vrouwen dat zich bij gymnastiekverenigingen, tennisclubs, zwemverenigingen en fietsorganisaties aanmeldde snel toe en wijzigde de publieke opinie in positieve zin. Dit kwam bij het wielrijden heel duidelijk tot uitdrukking; vóór 1890 stelden vriendinnen elkaar de vraag 'Fiets je al' en dit veranderde nadien in 'Fiets je nog niet'. Toen de voortgang niet meer was te stuiten en tegenargumenten niet meer hielpen, namen de tegenstanders de toevlucht tot het ridiculiseren van vrouwensport, een probaat middel, want humor laat zich moeilijk met argumenten weerleggen. Vrouwensport werd overschaduwde door vrouwenspot. De karikaturist werd ingeschakeld en de moppentrommel werd geroerd. De karikatuur in de (dag)bladen en de humoristische ansichtkaart uit de periode 1890-1920 - de tijd dat het verzamelen van kaarten een rage was - zijn als historische bron veelzeggend. Om een karikatuur wordt gelachen, maar belangrijker is het dat de achterliggende intentie haar doel treft. De karikatuur

weerspiegelt de tijdgeest in een overdreven vorm, ze bevat humor en ironie en levert kritiek op een actueel maatschappelijk verschijnsel, zoals destijds een vrouw op een fiets...

Overeenkomstig de vertaling van het Italiaanse caricare dat (over)laden, overdrijven, betekent, wordt de karikatuur beladen door de overdreven vormgeving. Het gaat om sociale interactie en communicatie waarbij twee aspecten een rol spelen: men lacht kritisch óm het slachtoffer of men lacht instemmend mét het slachtoffer. Bij de sportkarikatuur met een *gender*-karakter is de eerstgenoemde lach aan de orde, de lach van de superioriteit. Deze speelde destijds een centrale rol bij de aversie tegen vrouwensport, met name bij vrouwen die fietsten. De aanval werd als plaagstootje gepresenteerd in de vorm van ironie, satire of parodie, negatief van aard, maar vrijwel altijd met een humoristisch accent. Humor is immers onschuldig, is eigenlijk niet discriminerend, en wie humor niet waardeert, snapt het niet.

Sportmode als blikvanger

Vrouwenstudies hebben uitgemaakt dat het begrip *gender* een geconstrueerde uitingsvorm is die ondermeer in de lichaamstaal tot uitdrukking komt. Juist deze expressie is de essentie die een karikaturist bij het beoefenen van zijn vak aanspreekt. Door dit te accentueren maakte hij de sportende vrouw tot een ridicule vertoning. De heren lachten niet alleen denigrerend óm de sportvrouw, men lachte ook instemmend met elkaar, sloot de gelederen en vormden zo een barrière voor haar deelname. De feitelijke bedoeling lag herkenbaar in de karikatuur verborgen en was in één blik te vangen: vrouwen kunnen niet sporten en fietsen, en die het wel kunnen, zijn geen vrouw. Bij kritiek op vrouwensport werd ook haar kleding op de korrel genomen. Niet voor niets schreef de damesrubriek van *De Kampioen* uitvoerig over haar fietskleding die vooral decent en vrouwelijk moest zijn, om geen ergernis op te wekken. Voor de eerste wielrijdsters was de vraag of zij wel konden fietsen ondergeschikt aan de vraag wat men moest aantrekken.

Omstreeks 1900 verscheen een aantal wielerrromans waaronder H.G. Well's *The Wheels of Chance* (1898) en George von Ompteda's *Die Radlerin* (1906), waarin de hoofdrolspelers zich getroffen toonden door het silhouet van de wielrijdster in het perfecte fietskostuum.

Wielrijdsters die de *Bloomer* (Pumphose of Turkse broek) droegen, werden onderwerp van spot en waren het doelwit van de karikaturist; deze *gender-crossing* werd met sarcasme en ironie beschreven. In Engeland droegen vertegenwoordigsters van de Rational Dress Society de Bloomer als protest tegen de fysiek beperkende en onhygiënische Victoriaanse kledij. Ook kwam daar de *divided skirt* of broekrok in de mode.

Op het raakvlak van vrouwensport en emancipatie, raakte de spot in sterke mate de identiteit van de vrouw, waarvan in het bijzonder haar kleding deel uitmaakte. In Duitsland kwam de reformmode als hygiënische kleding naar voren en vond bij turnsters en wielrijdsters de *Pumphose* ingang. En in Nederland? Daar hield men zich onder alle omstandigheden aan de (lange) rok. Zowel bij wielrijdsters als in de gymnastiek viel daar niet aan te tornen, met als argument, het verworven recht geen schade te berokkenen. Men wilde de tegenstanders van vrouwensport niet in de kaart spelen. De situatie werd krachtig gesteund en onderhouden door cartoons, ansichtkaarten en komische passages die van de Turkse broek – de Bloomer – een lolbroek maakten. Welke vrouw in Nederland waagde het om een Turkse broek te dragen als de vermaarde

Amsterdamse gynaecoloog Herman Treub hen omschreef als een paasei op poten en hij zich gelukkig prees 'geen misvormde ballonnen langs Neêrlandsch wegen te zien heen glijden'.

Treub wist zijn aversie op een humoristische en dus onschuldige manier te brengen. De losse Duitse reformjapon noemde hij een 'hobbezak' en de Amsterdamse straatjongen stemde in met: 'Het is een jurk van Liberty, als ze loopt, dan bibbert 'ie'. De schoenen met platte hak, geïntroduceerd bij het elitaire golfspel, werden denigrerend grootstappers genoemd, maar werden wel juist door de elite gedragen. Ook koningin Wilhelmina paste deze schoen, zoals een foto van haar bezoek aan de tentoonstelling Vrouwenarbeid (1898) ons toont.

De sportvrouw in de karikatuur weggezet

De karikaturen over vrouwensport geven ook informatie over de sporthistorie in het algemeen, over de entree van de diverse sportdisciplines en de actualiteit van bepaalde hypes zoals het vrouwenvoetbal rond de eeuwwisseling en boksende vrouwen in het tweede decennium van de twintigste eeuw. Historisch gezien verschijnen achtereenvolgens cartoons en ansichtkaarten over croquet (de jaren 1860), tennis (de jaren 1870), het rolschaatsen met de rinkomania (omstreeks 1875) en komische hockeyscènes (1880). Maar de meeste aandacht kreeg toch wel de vrouw op de fiets (1880-1910). Hoewel ze in vele variaties in karikatuur op ansichtkaarten werd afgebeeld, speelde deze negatieve beeldvorming uiteindelijk toch een bepalende positieve rol bij de popularisering van vrouwen op de fiets. De eerdergenoemde dokter Treub had het door: 'Wat men ook zegt, ze fietsen tóch' schreef hij in *De Hollandsche Lelie* in een artikel Over Reformkleding en nog wat' (1903).

De rijwiel-boom van de jaren negentig, met een topproductie van damesrijwielen viel samen met de hype om elkaar ansichten te sturen en deze te verzamelen; kaarten van 'vrouw en fiets', humoristisch of niet, waren zeer gewild. De Engelse cartoon in *Punch* met de lachwekkende *Miss Heavytop's Bicycle Lesson* (1898) ging de hele wereld over en dit was ook het geval met de twee ansichtkaarten van de dikke en de dunne dame op de fiets. De schilder Willy Sluiter, die met zijn werken ook sportgeschiedenis vastlegde, maakte een Nederlandse Miss Heavytop, te zien op een reclamekaart voor fietsbanden.

De karikatuur legde de nadruk op bepaalde gedragingen van de vrouw die haar maakte tot een symbool van vrouwelijkheid óf van emancipatie. In het laatste geval gaf men aan dat emancipatoir gedrag een zekere bedreiging van de sociale orde inhield. Sport zou het

traditionele vrouwbeeld aantasten. Sportjournalist Leo Lauer schreef in *Revue der Sporten* over '...de sportfurie achter het lederen monster, tot schade van haar vrouwelijkheid'. Op de fiets gold een snelheid van maximaal twaalf kilometer want pacen met wapperende haren was gênant.

In het laatste kwartaal van de negentiende eeuw werd met de technische verbetering van het meten en met het gebruik van grafieken en statistieken de jacht op records geopend. Er verschijnen dan ook ansichtkaarten van uitgeputte, strompelende atleten en met medailles zwaarbeladen wielrenners, die nog net de eindstreep halen. Maar toch blijft de karikatuur bij de mannensport sterk in de minderheid, want kracht en macht máákt juist de man, daar valt immers niet om te lachen. Dergelijke kaarten vonden weinig aftrek.

Bij de karikatuur is humor slechts een hulpmiddel ten dienste van de achterliggende ideologie. Pfister maakte een analyse van de sportkarikaturen die in de periode 1919-1933 geplaatst werden in het satirisch blad *Simplissimus*. Van de 523 sportkarikaturen betrof 68% de vrouwensport, waarbij niet eens werd vermeld hoe laag het percentage vrouwen was dat in die tijd aan sport deed! Men kan deze cartoons onderverdelen in de

thema's flirten en huwelijksmarkt, moederschap, vermannelijking inclusief het dragen van mannenkleding, en de fysieke onbekwaamheid van het zwakke geslacht. Het zwaarste lot dat een vrouw destijds kon treffen was de blaam geen vrouw te zijn. De ongetrouwde dochter werd maatschappelijk ook niet als volwaardige vrouw gezien. En zo werd op een vileine manier de sportvrouw neergezet: ze verloor de potentie kinderen te baren, de kindervens ontbrak bij haar, ze kreeg harde trekken in het gezicht en kreeg een mannelijk postuur. Bij jonge wielrijdsters dreigde het gevaar onderweg in contact te komen met ongewenste types. Er werd wel gezegd dat ouders niet bang waren dat hun dochter zou vallen, maar dat ze zou bevallen. Het fietsen bood jongelui de gelegenheid zich te separeren. Het was lange tijd niet toegestaan zonder mannelijke begeleiding van broer of neef een fietstochtje te maken, en zelfs dan vroeg de achterdochtige buurvrouw zich af: zou het haar neef wel zijn? En de straatjongen riep: 't zal je zuster wezen!

Karikaturisten gebruikten graag beelden die associaties oproepen met bestaande motieven zoals de ooievaar en het moederschap, het fietsen en de 'gevalen vrouw', en de vermannelijking als gevolg van sporten. Toen de Duitse atlete Lina Radke op de Olympische Spelen van Amsterdam (1928) de 800 meter won, schreef men in *Die Olympische Spiele* ter geruststelling dat onderzoek had uitgemaakt dat Frau Radke eine bequeme Hausfrau ist, und ihre Haushalt ganz allein besorgt, maar in het satirisch blad *Fliegende Blätter* verscheen een cartoon met een vrouw, omringd door muizen, en de tekst: Warum Fraulein Hilde eine so fabelhafte Zeit lief. Een nog sterkere afwijzing van de Olympische 800 meter vrouwenrace treffen we aan in het Nederlandse sportblad *Revue der Sporten* met de tekening van Kelen. We zien drie finalisten getekend als vrouwen met mannelijke gelaatstrekken, korte haren en hoekig postuur; vrouwen waarvan de hoogleraar Blok in zijn aversie tegen vrouwelijke studenten de categorie het derde geslacht invoerde en van 'het' vrouw sprak.

Het onderzoek van Pfister liet ook zien dat meer dan 50% van de karikaturen over sportvrouwen, met name wielrijdsters, betrekking had op flirten en de huwelijksmarkt. Toen bij de Spelen in Londen voor het eerst damesgymnastiek als demonstratiesport werd getoond, was het commentaar bij toestelturnen:....met een snoekduik verdween ze in de armen van de trainer. Het was niet moeilijk om met een karikatuur aan te geven dat vrouwen fysiek niet tot sport in staat waren. Bij schaatsen en wielrijden werd dit onder het motto de gevallen vrouw wijsbeens in beeld gebracht.

Zij die haar sport serieus nam, had het zwaar te verduren. Met de ansichtkaart Moeder doet te veel aan sport en komt voor baby tijd (melk) te kort werd haar verweten geen vrouw te zijn. Het satirische blad *Simplicimus* ging nog verder met de tekening van een atletisch kampioene die haar fysiek en licht geestelijk gehandicapte zoontje toont: 'Dit is Emil, die heb ik tussen mijn hoogspring- en verspringrecord op de wereld gezet (zie Pfister). De vermannelijkingstheorie hield in dat sport bij de vrouw zou leiden tot innerlijke en uiterlijke verharding en tot onvruchtbaarheid. In de tijd dat Suzanne Lenglen haar overwinningen boekte op de tennisbanen van Wimbledon en Parijs, vlogen in *Simplicimus* de ooievaars in volle vaart aan een tennisster voorbij. De eerdergenoemde Willy Sluiter tekende voor de titelpagina van Doen en Denken van G.J. Scheurleer een treffende karikatuur van Lenglen, maar wel in een gewaagde luchtsprong. Opbouwende kritiek werd de vrouwensport niet gegund. Ook in woorden drukte men zich beeldend uit. De tentoonstelling 'De Vrouw' (1813-1913) had Zweedse gymnastiek, een fietscorso en een schermdemonstratie op haar programma

staan. In Revue der Sporten kreeg het laatste evenement tot commentaar: '... door gebrek aan kennis leek het floretwerk op een der laatste Amerikaanse dansen'.

Vrouwensport en erotiek

Toen de eerste vrouwen op de fiets stapten, bleef de enkel onder de lange rok verborgen. De beweging van de bovenbenen kon met een dekje over de schoot worden verhuuld en achter aan het jasje hing, naar het voorbeeld in *De Kampioen*, een grote strik om de blik op haar achterzijde te ontnemen. Maar het vooroordeel dat een vrouw gaat fietsen om aandacht van mannen te trekken was hardnekkig. Er waren heel wat (fiets)ansichtkaarten, die op een onschuldige manier naar een vrouw-manrelatie verwezen. Heel aardig is de kaart met wielrijders en een rijmpje van de afzender: Beste Anneke, zoek uit je manneke. Zijn het er niet genoeg, dan stuur ik de volgende ploeg. Suggesties in deze richting waren bij fietsers populair.

Al iets anders ligt het accent in de serie van drie fietskaarten, waarbij op de eerste kaart de dame met een verleidelijk gezicht de rok even boven de enkel optilt, bij de tweede tot op de kuit en bij de laatste kaart ook de knie laat zien; haar been zat keurig in de kous, niet bloot, maar voldoende om te prikkelen. Ook de sportieve moderne 'flapper' uit de jaren twintig, de lange slanke bakvis met platte borst, hoekige vormen, sigaret rokend, das dragend, de broek aan en agressief verleidelijk ogend, kon met haar fiets erotisch verhuulend zijn en de vraag oproepen: 'Wat zit daar achter'? Bij de erotisch getinte sportkaarten ging het om de aantrekkingskracht van het vrouwelijk schoon, die met een ondeugende humor werd gepresenteerd.

Bij de pornografie daarentegen werd een geheel naakte vrouw afgebeeld met een fiets of croquetamer als bijkomstig attribuut in de hand; zowel het esthetisch schone als humor is dan ver te zoeken. Ook de 'viezeboekjescultuur' bood zich aan bij de vrouwensport. Kon het albumje met minifootjes van frivol geklede dames-met-fiets in aantrekkelijke houding onschuldige fantasieën oproepen, het doorkijkboekje van papier dat men tegen het licht moest houden om worstelende naakte vrouwen te ontdekken, was heel wat opwindender.

Vrouwensport in de lachspiegel van deze tijd.

Ook in de hedendaagse sportfotografie valt soms een karikatuur te herkennen en bijgaande teksten geven dan aan dat er twee sportwerelden bestaan: die van sport en van vrouwensport. In de tijd dat: Fanny Blankers-Koen haar successen boekte, was vrouwensport in combinatie met moederschap nog opmerkelijk;

ze kreeg de toevoeging 'mother of two' en liet zich daarin overtreffen door marathonloopster Tecla Laroupe, 'mother of four'. Toen in Nagano (1998) vrouwenijshockey voor het eerst Olympisch werd, schreef een dagblad over: 'Tante Puck, de lachfilm kan beginnen'.

Kleding blijft bij vrouwensport een interessante rol spelen; het gaat om functioneel vrouwelijk en als het moet om functioneel naakt. Toen Venus Williams voor het eerst in het hemdshirt op de tennisbaan verscheen, ging het onderschrift bij de imponerende foto niet over haar spel maar: 'In deze outfit komt haar schouderpartij beter tot z'n recht', terwijl de achterzijde van wielrennende dames met beschrijvend commentaar de nodige aandacht kreeg.

Omstreeks de eeuwwisseling werd door vrouwen-teams een opmerkelijk initiatief genomen. Om sponsors te werven toonden zij het vrouwelijk schoon door met hun naaktfoto's jaarkalenders samen te stellen. Deze blootacties van de Australische voetbaldames, de Nederlandse waterpolovrouwen en van de handbalsters waren voor de pers een talk about.

Humor als katalysator in de vrouwensport? Humor doorbreekt een starre visie en door afstand te nemen plaatst ze problemen in een ander gezichtsveld, ze relateert de emotionele inhoud van een tweestrijd, maar ze behoort op het sportieve vlak zowel de prestatie als het wederzijds respect voor ogen te houden.

Literatuur

- Blok, J.B. Vrouwelijke studenten. In: *Onze Eeuw* (1907, p.447-462)
- Ebert, AnneKatrin, *Radlende Nationen; die Geschichte des Fahrrads in Deutschland und in die Niederlande bis 1940.* (Campus Verlag, Frankfurt, 2010)
- Pailer, G. e.a., *Gender and Laughter; Comic affirmation and subversion in Traditional and Modern Media* (Amstredammer Beiträge zur neueren Germanistik 70, 2009)
- Pfister, G, *Frauensport im Spiegel der Karikatur. Eine analyse des 'Simplicissimus, 1919-1933* (In 'Festschrift für Horst Überhorst, Umbruch und Continuität im Sport, 1991)
- Steendijk-Kuypers, J. *Vrouwenbeweging, Medische en culturele aspecten van vrouwn in de sport, gezien in het kader van de sporthistorie (1880-1928)* (Erasmus Publishing, 1999)
- Terret, T., *Sports and Erotica: Erotic Postcards of Sportswomen during France's Années Folles* (J. of Sport History 29 2002 271-287)
- Treub, H., *De vrouw op de fiets* (Ned. Tijdschrift Geneeskunde, 1897 II p. 537)